

РЕЦЕНЗИЯ

На дисертация за присъждане на образователната и научна степен “доктор” в професионално направление 3.1 “Социология, антропология и науки за културата”

Тема: *Дигитални етничности. Как новите комуникации преизмислят
колективните идентичности днес*

Автор: Славка Каракушева

Научен ръководител: проф. дсн Ивайло Дичев

Представеният за защита дисертационен труд се състои от увод, пет глави и заключение с общ обем от 323 страници и две приложения. Библиографията включва 147 заглавия на български език и над 400 заглавия на английски и турски. Приведени са списъци на използваните материали от български и турски медии, архивни източници, официални документи и интернет източници, коректно обособени в съответни раздели от библиографията.

Темата на дисертацията е резултат от дългогодишния интерес на авторката към проблемите на миграцията на турците от България в Република Турция и начините на формиране и поддържане на тяхната общностна идентичност. В тази област беше и темата на нейната магистърска теза, която тя разработи под мое ръководство в магистърската програма “Културна антропология” и защити успешно през 2010 г.

Дисертацията е посветена на формирането на транснационални мрежи и конструирането на колективни идентичности посредством социалните медии и ролята на последните за трансформирането на мигрантския опит в съвременния глобализиран и комуникационно наситен свят. Хипотезата на авторката, която тя съумява убедително да обоснове, е че социалните мрежи (в частност Фейсбук) не са просто канали за комуникация, а значителни катализатори за промяната на всекидневни практики, процеси, услуги и други реалности. Защитена е и по-силната теза: “Ако до неотдавна комуникационните и информационни технологии представляват фактор в политическата, културната и социалната сфери, днес те са средата, в която тези сфери се организират.” (с. 10). Обект на изследването е общността на турците, родени в България и емигрирали в Турция, разделена между две национални държави и два

различни културни контекста. Предмет на изследването са практиките за поддържане на транснационални връзки и процесите на конструиране, договаряне и трансформиране на колективните идентификации в контекста на миграционния опит. Така дисертационният проект се позиционира интердисциплинарно на границата между миграционните изследвания, антропологията на медиите, политиките на националните държави към малцинствата и техните репрезентации в националната публичност. Към тази достатъчно сложна конфигурация е добавено още едно измерение – диахронното, което позволява да се уловят динамиките на наблюдаваните процеси в продължение на почти 10 години.

Първата глава на дисертационния труд е изцяло посветена на изясняване на понятията и изграждане на теоретичната основа на изследването. Подробно, задълбочено и методично са въведени и обсъдени понятията за идентичност/идентификация, етничност, етнически субстрат на нацията, медиация и медиатизация. Дисертантката демонстрира отлично познаване на теориите, от които черпи, за да конструира своя предмет и подхода към него. Те са добросъвестно резюмирани, съпоставени, критично дискутирани и осмислени в перспективата на конкретното изследване. Каракушева показва много добри умения да подбира подходящи концептуални инструменти, да ги преосмисля и комбинира, за да ги приложи в нов контекст за целите на изследването си. Сглобяването на две дисциплинарни полета – изследвания на миграцията и антропология на медиите – с оглед на целите и задачите на изследването е направено много успешно. Същевременно изследователската добросъвестност на места е довела до твърде подробно обговаряне на концептуалната рамка, което, макар да има своите основания, като цяло натежава в дисертационния труд.

Като изследователски подход дисертационният труд се опира на т. нар. мултиситуирана антропология и същевременно се разполага в една антропологична парадигма, разработвана от К. Върдъри, Г. Клигман, Д. Кидекел и др., която не се задоволява само с тясното “тук-и-сега” на антропологичния терен, а го разполага в контекста на исторически процеси и политически конюнктури, вкл. политиките на национални държави, както е в случая. Намирам това решение за много удачно. То позволява на авторката да прозре напрежението в постулата за етнически субстрат на нацията, който предполага противоположни посоки на социално и демографско инженерство: от една страна, да зададе реперите на националното, а от друга – да подчертае другостта на малцинствата (с. 51). По-нататък, друг удачен избор на

дисертантката е решението ѝ да работи в традицията на социалния конструктивизъм, който позволява идентичността да се мисли не есенциалистски, а като ситуирана и позиционна, “като постоянен процес на конструиране и трансформиране ... осмисляне, приемане, оспорване, договаряне, променяне, позициониране или формиране” (с. 38) на усещането за себе си у индивиди и групи, т.е. свързана с агентността на социалните актьори. Тези избори са предпоставка за иновативния характер на дисертационния проект. Действително, той разглежда проблем – миграцията и адаптацията на етнически турци от България в Турция, – който е бил обект на немалко проучвания, но най-често еднопосочни. От тази гледна точка миграцията се вижда като еднократен процес, който приключва с установяването в приемащата страна. Каракушева обаче предпочита актуалната в последните години парадигма на транснационализма, за да осмисли процесите, чрез които мигрантите изграждат и поддържат връзки с родината си, свързвайки географски и културно отдалечени места и общности, изграждайки жизнеспособни транснационални мрежи.

Втората глава е изцяло посветена на методологията на изследването. Макар нетипично, това е до голяма степен оправдано предвид комбинирането на физически и дигитален терен и методологическите въпроси, които то поставя. Тук многофокусната/мултиситуираната етнография е конкретизирана не само по отношение на географските места на теренни проучвания, а също и по отношение на двете “пространства” – реално и виртуално, в които антроположката присъства по различни начини. Тази глава е иновативна с това, че въвежда и картографира едно все още недобре познато изследователско поле с неговия специфичен инструментариум. Друго достойнство на изложението е, че методологическите въпроси се обсъждат в непосредствена връзка с теренната работа на дисертантката. В това отношение особено впечатляваща е нейната рефлексия върху редица проблеми на теренното изследване: изследователката осъзнава своята позиционираност на терена и си дава сметка как нейното присъствие променя съществуващи отношения и дори създава нови. Нейните разсъждения по етическите въпроси, с които се е сблъскала в хода на теренната работа, са несъмнен белег на изследователска зрялост.

В третата глава дисертантката се съсредоточава върху макроисторическите и макрополитическите контексти на миграциите между България и Турция. Тук е постигнато нещо, което не ми е известно да е правено досега и заслужава да се въведе в международен академичен оборот. Разбира се, историко-политическият анализ на отношенията на българската държава към нейните малцинства е добре разработена

тема, но Каракушева подхожда към нея по нов начин. Тя прави систематична съпоставка на социалното и демографско инженерство на българската и турската държава в периоди, когато и двете решават сходни задачи, свързани с етническа хомогенизация. Академичната работа на дисертантката в Турция и владенето на турски език, в съчетание с избрания методологически и концептуален инструментариум, са направили възможно преодоляването на ограниченията на “собствените източници”, което е особено ценно постижение. Каракушева убедително показва предимствата на осмислянето на движенията на население между двете страни (и в региона изобщо) не просто като “завръщане” във въображаема прародина, а също и като политически проекти на модерните държави, насочени към тяхното консолидиране и хомогенизиране. От тази позиция тя оценява съвременната миграция към Турция не непременно като икономическа, доколкото турската етническа принадлежност запазва своето значение.

В четвърта глава фокусът на изследването се стеснява и се измества от диахронното измерение към съвременните (от 1989 г.) политически и социални контексти. Авторката проследява адаптацията на имигрантите от България като показва как понятието за “етническо родство”, изковано в политическата и медийната реторика през 1989 г., за да ги бележи като “желани” (за разлика от имигрантите от арабски или кюрдски произход) и да обясни политиките за подпомагането им, навлиза във всекидневните дискурси, често за да артикулира напрежения, породени от привилегиите за новодошлите. В тази глава Каракушева се опира на собствената си теренна работа, както и на изследвания на турски колеги, за да открие измеренията на разграничаване: религията, езика, поведенческите стандарти, полово-специфичните роли и свързаните с тях стереотипи, културния капитал под формата на образование и професионални квалификации, социалния капитал под формата на трансгранични мрежи. За българските читатели тази част от IV глава несъмнено е по-интересна от следващата, посветена на социалните дистанции и (не)приемането в България. Тук си позволявам да отбележа със задоволство въздържането от свръхинтерпретации при анализа на разнопосочни явления: както кресливия национализъм в публичността, така и тенденциите към известно намаляване на социалните дистанции, разкрити от социологически изследвания; както устойчивостта на стереотипите, така и нормите на толерантност във всекидневното общуване.

Петата глава е централна от гледна точка на тематичния фокус и заявените цели на дисертацията. Тук авторката търси формите и значенията на свързаността

между хора и места, като подчертава не само трансграничното движение на хората, но и циркуляцията на информация, станала възможна благодарение на разпространението на социалните медии. След обстоен преглед на турскоезичните медии и политиките спрямо тях вниманието се съсредоточава върху Фейсбук като най-широко използвана платформа и същевременно такава, която най-добре осигурява споделената социалност чрез съдържанията, езика и възприемането на спецификите на офлайн комуникацията. Предпазвайки се от неоснователен технологичен оптимизъм, дисертантката се придържа към теренните си материали, за да реконструира модела на физическо и медийно присъствие, който определя като “билокалност”, т.е. принадлежност към две места. В това отношение ми се струва, че Каракушева надгражда и осъвременява идеята на Улрих Бек за “полигамия на мястото” като показва потенциала на Фейсбук комуникацията да създава собствени наративи, дебати и образи, които вълнуват и спояват именно билокалната общност. В двете части на V глава са разгледани съответно личните и публичните параметри на трансграничното общуване във Фейсбук. Първото верифицира неизненадващата хипотеза за поддържане на семейни и приятелски връзки (т.нар. “силни” връзки), за възстановяване на изгубени връзки и създаване на нови, вкл. т.нар. “слаби” връзки, които са по-широки, не толкова интензивни, но представляват ценен социален ресурс. За мене беше по-интересна и приносна втората част на тази глава, в която са открити параметрите на публичното общуване чрез Фейсбук групи и страници, както и регионални/етнически медии. Тук дисертантката лансира разбиране за “вернакуларна” (т.е. ограничена, неофициална) или “алтернативна” публичност и оценява нейното значение в поне три аспекта: като алтернативни информационни потоци, като транскултурна колективна памет и като трансгранични мрежи на солидарност и взаимопомощ. В края на тази глава авторката формулира извод за демитологизирането на утвърдената в академичната литература идея за “въобразена общност” (Андерсън) и нейната ограничена приложимост по отношение на трансграничната общност – една интригуваща теза, която заслужава повече внимание. Призовавам дисертантката да я развие при публичната защита.

Приносителите в дисертацията са в няколко посоки. В методологическо отношение тя “мигрира” понятия от изследванията на нациите и национализмите към медийните изследвания като ги адаптира успешно за целите на своя проект. В съдържателно отношение тя проследява съдбата на етническите идентичности в епохата на дигиталната комуникация, за да покаже, че те са много по-динамични, противоречиви,

ситуирани, вътрешно напрегнати, отколкото предполагат класическите теории за етничността и етническите идентичности. Възприемайки един “не-медийно центриран” подход, тя демонстрира, че комуникационните канали са социално изградени, договорени, адаптирани, за да отговорят на нуждите на потребителите. Чрез кръстосването на две национални перспективи дисертацията изследва и по-широкия контекст на етническото и демографско инженерство на националните държави като преодолява ограниченията на “собствените” извори и вътрешната гледна точка. Сменяйки мащаба – от този на националните държави и техните политики до този на микро общностите, индивидите и тяхната агентност – изследването успява да покаже способността на социалните актьори да предоговорят наложените им репрезентационни режими и да изработят свои алтернативни идентификационни проекти.

Накрая, но не по значение, държа да отбележа сериозната теренна работа както офлайн, така и онлайн, за която дисертантката неведнъж е доказала своите умения. Подчертавам компетентното, задълбочено и коректно интерпретиране на теренните данни, вкл. внушителния корпус от 49 наративни интервюта.

Публикациите по темата на дисертацията далеч надхвърлят изисквания минимум, като повечето от тях са намерили място в авторитетни издания с високи критерии за двойно анонимизирано рецензиране. Авторефератът коректно представя съдържанието на дисертацията и нейните приноси. Последните са добре артикулирани, реални и значими.

В заключение, предложенят дисертационен труд, авторефератът и публикациите по темата напълно съответстват на критериите за присъждане на образователната и научна степен “Доктор”. Въз основа на това убедено предлагам на Славка Каракушева да бъде присъдена степен “Доктор” в професионално направление 3.1 Социология, антропология и науки за културата.

05. 05. 2021 г.

Проф. д-р Даниела Колева
СУ “Св. Климент Охридски”